

ВИСВІТЛЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано у російській науковій історичній думці проблеми висвітлення партизанського руху на території сучасної України у роки Великої Вітчизняної війни. Зазначено, що проблемні аспекти діяльності радянського партизанського руху на окупованій Україні певною мірою притаманні сучасній російській історіографії. Виявлено, що біографії найвидатніших лідерів партизанського руху є цікавими для сучасних російських істориків і вони охоче досліджують маловивчені та недосліджені до наших днів деякі сторони життя цих легендарних людей, помічено досить значні розбіжності у цифрових відомостях українських та російських істориків стосовно показнику масовості тодішнього партизанського руху. Доведено, що у багатьох російських підручниках та навчальних посібниках ці події описані досить побіжно і поверхнево, іноді стиль викладу мало відрізняється від того, як характеризували партизанський рух у традиційному викладі, адаптованому вимогам правлячої ідеології радянської епохи. Також доведено, що для сучасної пострадянської російської історичної наукової думки притаманне висвітлення раніше заборонених життєвих реалій щоденних партизанських буднів.

Ключові слова: сучасна російська історіографія, партизанський рух, Велика Вітчизняна війна, українські землі.

Проанализировано в российской научной исторической мысли проблемы освещения партизанского движения, его экономических и политических аспектов, на территории современной Украины в годы Великой Отечественной войны. Отмечено, что проблемные аспекты деятельности советского партизанского движения на оккупированной Украине в некоторой степени присущи современной российской исторической литературе. Выявлено, что биографии выдающихся лидеров партизанского движения интересны для современных российских историков и они охотно исследуют малоизученные и неисследованные до наших дней некоторые стороны жизни этих легендарных людей, замечено довольно значительные расхождения в цифровых сведениях украинских и российских историков в отношении массовости тогдашнего партизанского движения. Доказано, что во многих российских учебниках и учебных пособиях эти события описаны достаточно бегло и поверхностно, иногда стиль изложения мало отличается от того, как характеризовали партизанское движение в традиционном изложении, адаптированном требованиям правящей идеологии советской эпохи. Также доказано, что для современной постсоветской российской исторической научной мысли присуще освещение ранее запрещенных жизненных реалий ежедневных партизанских будней.

Ключевые слова: современная российская историография, партизанское движение, Великая Отечественная война, украинские земли.

The article studies the Russian scientific historical experience of the problem by comparing the modern Ukrainian historiography and the modern Russian historical literature devoted to the partisan movement having been during the years of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine. The work also aims at defining the degree of examination of this problem by Russian historiography. Obviously, the problematical aspects of activity of the Liberation movement in Ukraine occupied by the Nazis may be found in the modern Russian historical literature. Despite the Soviet historiography, where the Partisan Movement is represented as the heroic, patriotic, international phenomena, in the modern Ukrainian historical non-fiction literature it is shown as unembellished one, sometimes – as inconsistent phenomena. The biographies of the most prominent leaders of the Partisan movement are interesting for some modern Russian

historians, publicists. They inspiringly analyze aspects of living, which have poorly researched till present days, and activity, which is unexamined, of these famous, charismatic persons. The essential differences between the numerical data given by the Ukrainian and the Russian historians, who tried analyzing indicators of scale of Partisan movement within the territory occupied by the Nazis, have been found. There are also lots of Russian textbooks, manuals, courses of lectures, scientific, science and popular, and journalistic articles devoted to those events, which have not been deeply studied enough. Sometimes view proposed by authors differs by a little from when the Partisan movement was shown according to the traditional format, which was typical for the State ideology of Soviet period. In the modern Russian historiography the new theme of research has appeared, in other words, the historians and publicists tried investigating such aspects of Partisans' life as amorality, drinking making Partisans cruel to their own people. Such daily aspects of Partisan movement, on the one hand, as bloody beating, and, then, torturing the bloodstained and humble victims of war violence, and, on the other hand, as drinking, assaults, burning people, cutting organs from victims' bodies (not relating to the Nazis, but to country dwellers of the lands occupied by the Nazis).

The following has been proved: the modern post-Soviet Russian historical sought concentrates on an examination of the realities of everyday and hourly partisan problems. The following has been shown: now, the analyze before unedited diaries, letters, other documents belonging to the famous partisan leaders, due to whom this really patriotic movement in the Ukrainian lands in years of the Great Patriotic war has become unembellished, is actual for the Russian scholars. The war problems (including psychological ones), biographies of the famous partisan leaders, real scale of effectiveness and features of the movement for liberty from the Nazis in different parts of the country etc. need more careful examination.

Keywords: modern Russian historiography, partisan movement, the Great Patriotic war, the Ukrainian lands.

Тема висвітлення партизанського руху на українських землях у роки Великої Вітчизняної війни досить добре у деяких напрямках була розроблена у радянській історіографії. У сучасній вітчизняній історіографії вона збагатилася новими фактами, відомостями, оцінками. Після розпаду Радянського Союзу науковці Російської Федерації та України продовжують працювати над цією темою, але, як показують дослідження, результати мають різні. Актуальність деяких проблем стає більш значущою перед ювілейними датами (це певною мірою стосується і висвітлення партизанського руху на українських землях у роки Великої Вітчизняної війни) – такі реалії нашого сьогодення. Серед недостатньо досліджених тем у російській історіографії, присвяченій подіям Великої Вітчизняної війни на українських землях є проблема вивчення історії становлення партизанського руху.

Одним із значних досягнень сучасної української історіографії щодо розгляду проблеми радянського партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни слід назвати статтю авторитетного історика О. Є. Лисенка [1]. Як зазначає у своїй статті відомий

український дослідник історії Другої світової війни О. Є. Лисенко, нині на противагу першій половині 90-х років ХХ ст., коли інтерес до цієї проблеми помітно знизився, науковці виявляють нові грані цієї проблематики. Згаданий напрям наукових студій досить повно забезпечений документами, які зберігаються у ЦДАГО України, що створює об'єктивні передумови для успішних подальших дослідницьких проєктів [1, с. 165]. Як висновок О. Є. Лисенко вказує на найактуальніші завдання та перспективи розробки таких дослідницьких завдань: вивести із тіні замовчування не описані раніше партизанські проблеми, масштаби та особливості партизанського руху у різних областях, сутність, наслідки війни потребують більш історіософського осмислення [1, с. 165].

На відміну від радянської історіографії, де партизанський рух поставав як героїчне, патріотичне, інтернаціональне явище, у сучасній українській науковій літературі партизанський рух постає як неприкрашене, суперечливе явище, водночас героїчне, з яким доводилося рахуватися загарбникам. Український історик А. Чайковський увів у науковий обіг значний масив джерел, що

дозволило по-новому поглянути на ефективність організаційних кроків радянського керівництва, спрямованих на стимулювання супротиву ворога у його тилу. Чайковський вперше у вітчизняній історії оприлюднив оцінки втрат серед партизанів, вказав причини провалів та невдач на початковому етапі війни [2, с. 191].

У монографії, що з'явилася друком у 2001 р. [3] вперше систематизовано та уточнено інформацію про кожне партизанське з'єднання, списки загонів та груп, що не входили до складу з'єднань чи діяли при військових радах фронтів за межами тодішньої території Радянської України.

Своєрідною енциклопедією партизанського побуту можна вважати збірник документів, підготовлений до друку сучасними українськими істориками О. Гогун, А. Кентій [4]. Ця синтезована праця містить значну кількість інформації про економічні, соціальні, психологічні проблеми партизан.

В. Я. Білоцерківський у своєму посібнику «Історія України» у розділі «Нацистська окупація. Рух опору» дає певні характеристики партизанському рухові загонів М. Наумова, О. Федорова, І. Бовкуна, Д. Медведєва, О. Сабурова [5, с. 450-451]. Надзвичайно важливою інформацією для читачів, є висвітлення автором відносин партизанських загонів Д. Медведєва, С. Ковпака, О. Сабурова, П. Вершигори з загонами УПА (спочатку між ним були нейтральні стосунки, потім на вимогу НКВС почалося збройне протистояння, яке тримало до початку 50-х років ХХ ст.). На відміну від інших дослідників, В. Я. Білоцерківський чітко вказує, що на той час партизанському рухові на українських землях бракувало патріотизму, який був сповна притаманний рухові УПА [5, с. 454].

Сучасні вітчизняні історики Л. І. Кормич, В. В. Багацький у навчальному посібнику темі партизанського руху на окупованій фашистами Україні присвятили розділ «Радянський партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни» [6, с. 407-411]. У ньому автори крім значної кількості цифрових даних, досить зрозуміло описують хід партизанської війни. Як вони вказують, за відомостями УШПР, на окупованій території

України діяло понад 330 тис. партизанів, у тому числі 29 з'єднань і 83 загони, у складі яких налічувалось 43,5 тис. бійців, натомість німецьке командування володіло даними про наявність лише до 50 тис. бійців [6, с. 407]. Зокрема, українські історики зазначають, що у 1944 р. було сформовано І Українську партизанську дивізію, яка під командуванням П. Вершигори здійснила рейд на Сян і Віслу. Попри всі прорахунки і недоліки партизанський рух мав дуже велике значення у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів. За підрахунками німецького командування, 10 % сил вермахту на Східному фронті було кинуте на боротьбу з партизанами [6, с. 411].

У навчальному посібнику О. Д. Бойка партизанському рухові на окупованій українській території присвячено розділ «Радянський партизанський рух на окупованій території України» [7, с. 470-473]. При викладі матеріалу автор звертає увагу на такі аспекти: причини слабкості партизанського руху у початковий період війни, цитати з промов Т. А. Строкача, верховного командувача вермахту, інформація технічного відділу УШПР. Як висновок, в дусі попереднього історіографічного періоду О. Д. Бойко констатує: «...Створення Центрального партизанського штабу, координація дій, матеріальна підтримка з Великої землі, застосування ефективних методів боротьби («рейкова війна») і значна підтримка місцевого населення дали змогу партизанському руху перейти на якісно новий щабель і перетворитися на важливий фактор війни, на справжній другий фронт» [7, с. 473].

Канадський історик та політолог О. Субтельний теж у своєму викладі «Історії України» критикує радянську історіографію та не оминає оцінок радянського партизанського руху на окупованих фашистами українських землях [8, с. 595-596]. Відразу автор зазначає, що цей рух на українських землях, не був масовим, і переважно вдалі операції здійснювалися на «...частині території Волині та Полісся», стосовно чисельності – О. Субтельний схильний до оцінок західних спеціалістів – 50 тис. осіб, безпосередньо українців у партизанських

загонах С. Ковпака, О. Сабурова, П. Вершигори було тільки 46 %, в той час як на 1941 р. українців у складі Радянської України було близько 80 % [8, с. 596].

Мета статті – порівняти висвітлення проблеми партизанського руху на території України у роки Великої Вітчизняної війни у сучасній українській історіографії з викладом цих подій у російській науковій літературі. Визначити ступінь розробленості даної проблематики у російській історіографії.

Як відомо, партизанський рух у своєму розвитку він пройшов кілька етапів, від зародження до широкого розгортання та активізації боротьби з окупантами. Із 3 500 партизанських загонів і диверсійних груп, що були залишені у перший рік війни, на червень 1942 р. діяли лише 22 загони [9, с. 745]. На діяльності перших партизанських загонів негативно позначилася передвоєнна політика щодо майбутнього партизанського руху. Вважалося, що оскільки війна мала вестися на «чужій території» та «малою кров'ю», то й підготовка партизанських кадрів і баз не потрібна. А до того ж Сталін не дозволяв централізованого забезпечення партизанів. Війська отримали 31 тис. тонн вибухівки, а партизани – 1,5 тис. тонн [9, с. 745].

Лише у 1942 р. розпочинається розгортання партизанського руху. 20 червня 1942 р. у Москві було сформовано український штаб партизанського руху на чолі з Т. Строкачем. Особливого розмаху партизанський рух набув у 1943 р., коли кількість бійців досягла 58,5 тис. чол. У цей час формуються партизанські з'єднання. Найбільші з них очолювали С. Ковпак і С. Руднев, О. Федоров, О. Сабуров, М. Попудренко, П. Вершигора, Я. Мельник, М. Наумов. Усього на окупованій території України діяло понад 45 партизанських з'єднань та майже 2 тис. загонів, у період 1941-1945 років у них налічувалося майже 180 тис. осіб, 30 % із яких загинула [9, с. 745]. Руйнуючи військові комунікації ворога, знищуючи його транспорт, живу силу, техніку і боєприпаси, здійснюючи «рейкову війну» та тисячокілометрові рейди по тилах німецької армії, партизанський рух становив для окупантів серйозну загрозу. Він

фактично перетворився на справжній другий фронт. Для боротьби з партизанами німецьке командування змушене було відкликати з фронту до 120 тис. солдатів і офіцерів. Партизани знищили до 100 тис. окупантів, розгромили 467 ворожих гарнізонів, організували аварії 4 тис. ешелонів [9, с. 745].

Відомості про наявність партизанського руху на українських землях у роки Великої Вітчизняної війни мають місце у більшій частині сучасної російської навчальної наукової літератури [10-19]. Та автори, у переважній своїй більшості, не є багатомовними, наводять тільки найзагальнішу інформацію, часто – кілька речень. Ймовірно, пояснюється це тим, що події Другої світової війни на території України, на думку міністерських службовців Російської Федерації, знати сучасним російським студентам обов'язковим не є. Крім того, полиставши сторінки деяких підручників, за якими навчаються сучасні російські студенти ця патріотична сторінка історії відсутня, незважаючи при цьому на солідний обсяг викладеного матеріалу [20-22 та ін.].

Частина сучасних російських істориків вказує на патріотизм тогочасного радянського народу, і сам партизанський рух дослідниками характеризується як явище інтернаціональне, незалежно від того, на якій території він діяв, хто його очолював. Зокрема, історик І. Н. Кузнецов, зокрема, зазначає, що «...дружба народів пройшла сувору перевірку в умовах війни і стала одним із джерел перемоги, патріотизм радянських людей проявлявся у створенні народного ополчення, добровільних батальйонів, полків і дивізій, у потужному партизанському русі, у масовому героїзмі на фронті...» [12, с. 322].

Історики Російської Федерації В. К. Цечоев та В. Е. Асташин згадують у своєму навчальному посібнику керівників партизанських загонів, які діяли на території УРСР: С. Ковпак, О. М. Сабуров, О. Ф. Федоров. Вказують навіть про існування підпільної антифашистської організації «Партизанська іскра», що певний час діяла на Миколаївщині [19, с. 463]. Цей факт переважна більшість українських підручників та навчальних посібників дослідники обходять стороною.

Велику допомогу діючій армії на етапі корінного перелому війни надали партизани. За допомогою масового терору знищити цей рух фашистам не вдалося. «Рейкова війна» партизан у дні Курської битви була серйозною завадою для перекидання військ противника. Партизани звільняли цілі райони, здійснювали диверсійні рейди на території противника, порушували комунікації, вели розвідку взаємодіяли з частинами регулярної армії. Це оказало суттєву допомогу радянським військам під час боїв за визволення Курська, Орла, Харкова. Одночасно по тилах противника було проведено Карпатський рейд під командуванням С. А. Ковпака («Від Путивля до Карпат»), що мав велике значення у загальнопатріотичному підйомі населення у західній частині України. У 1944 р. партизанський рух зіграв важливу роль при звільненні Білорусії та Правобережної України. Один із керівників партизанського руху на Україні О. М. Сабуров з листопада 1942 року був начальником штабу по керівництву партизанським рухом у Житомирській області. М. М. Попудренко – командир партизанського об'єднання Чернігівської області. Такі картини партизанського життя мають місце у підручниках та навчальних посібниках російських істориків [13; 14; 15; 16].

Про чисельність партизанського руху, про його ефективність існують різні відомості. Зокрема, А. М. Скворцова та А. І. Маркова називають такі цифри: на всій окупованій території фашистами українській території налічувалося близько 6 тис. партизанських загонів, де було реально задіяно близько 1 мільйона чоловік [17, с. 738]. Історики А. Н. Сахаров, Л. Е. Морозов, М. А. Рахматулін же вказують, що на кінець 1941 р. діяло 3,5 тис. партизанських загонів, де боролось проти ворога 2 800 000 чоловік [11, с. 650]. А. С. Орлов, В. А. Георгієв, Н. Г. Георгієва, Т. А. Сивохіна констатують, що на кінець 1941 р. на захопленій території було близько 2 тис. партизанських загонів, загальною чисельністю близько 100 тис. осіб [16, с. 411].

Певні розбіжності існують і у тій території, яку охопив партизанський рух.

Деякі історики чітко вказують на його наявність на землях Білорусії, при цьому про наявність партизанського руху на українських землях автори не пишуть взагалі нічого [20-22]. Стаття російського історика, журналіста В. М. Брошевана присвячена історії партизанського руху у Кримській АРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944) [23]. Автор наводить чисельні інформаційні дані щодо кількості партизанського руху у різні періоди війни, вказує на соціальну структуру партизан. Автор акцентує увагу на детальному розташуванні партизанських загонів: Феодосійський, Судакський, Старо-Кримський, Кіровський, Ічкінський, Сейтлерський, Джанкойський, Карасубазарський, Зуйський, Капсихорський, Симферопольський, Алуштинський, Євпаторійський, Бахчисарайський, Красноперекопський, Ялтинський, Ак-Шейхський, Ач-Мечетський, Балаклавський, Сакський [23, с. 180].

Невідомі до цього часу сторінки біографії Д. М. Медведева висвітлені у статті сучасного дослідника Д. Веденєєва [24]. Автор статті констатує, що відомий лідер партизанського руху у 30-40-х роках ХХ ст. активно працював у вищих ешелонах влади органів держбезпеки Дніпропетровської, Херсонської, Харківської, Полтавської та Київської областей. У 1932 р. отримав державну відзнаку «Почесний чекіст». Певний час очолював Управління по боротьбі з бандитизмом НКВС УРСР, створене у 1944 р. На Західній Україні його називали не інакше, як «...грозою повстанців». Боротьба з націоналістичним підпіллям принесла полковнику 4 ордени Леніні та орден Червоного Прапора. У ході бойових операцій на Рівненщині та Львівщині загін Д. Медведева «Переможці», у якому нараховувалося до березня 1944 р. 1 400 штиків, знищили до 2 000 фашистських окупантів, більше 6 000 бійців УПА та додаткових поліцейських формувань, зірвали 81 ешелон з живою силою та технікою ворога. Загін витримав 92 бої з відбірними частинами противника, серед яких – берлінські поліцейські полки, головорізи бригади Дирлвангера, воїни дивізії «Галичина» [24, с. 55].

Для сучасної пострадянської історіографії, як української так і російської, притаманне висвітлення реальних, до цього часу заборонених, неприкрашених життєвих реалій партизанського життя у роки Великої Вітчизняної війни на українських землях. Багато десятиліть ця інформація була секретною. Цікавими для сьогодення молоді буде дізнатися про ті жахливі умови та проблеми, з якими стикалися проти ворога тодішні партизани – переважно патріотично налаштовані юнаки та дівчата. Публікація у журналі «Родина» містить уривки з листів партизан своїм рідним, де ті жалілися на голод, холод, відсутність необхідного одягу та зброї, відібрані свого часу військовою цензурою. Варто зазначити що у даній історіографічній праці, опис умов життя та діяльності українських партизан [25]. Автори вказують, що партизанських загонів було 42, а загальна чисельність партизан – 5 958. Була велика кількість загонів, з якими не було налагоджено зв'язок. Всі загани потребували допомоги зброєю та боєприпасами [25, с. 23].

Пізніше ця проблема знайшла своє відображення у статті Є. Жирнова [26]. Автор статті публікує щоденники командира партизанського загону М. М. Попудренка. Партизанський ватажок описує події на території Чернігівської області: співпрацю з Холменським загonom, вбивства священнослужителів, сільських старост, їх заступників та секретарів, а також членів їх родин. Описані події звучать абсолютно буденно, досить лаконічно, як звичне повсякденне явище. Дана стаття є особливо повчальною для старшокласників та молоді, бо саме відчуття цінності людського життя стає надзвичайно гострим та зрозумілим, коли читаєш подібні мемуари, і уявляєш себе у тих партизанських землянках.

Партизанські проблеми описані і у статті В. Гинди [27]. У зверненнях О. Сабурова чітко вказується, що озброєння партизани отримували, не те, яке замовляли, а те, що було в наявності на спеціальних складах. Організатор партизанського руху Порфирій Куманек теж мав проблеми з отриманою з центру зброєю, яку застосовувати ефективно партизани не мали змоги у лісових умовах, в

його загонах не вистачало продовольства. Відомо, що Т. Строкач теж обурювався через отримання не укомплектованої зброї, неякісного продовольства, несезонного одягу, величезної кількості пропагандистської літератури [27, с. 62]. Подібні факти свідчать про надзвичайну віддаленість у розумінні щоденних актуальних проблем існування військової та державної влади від борців так званого «другого фронту», які щосекундно ризикуючи власним життям, життям своїх рідних та односельців, разом з діючою армією наближала довгожданий День Перемоги.

У новітній російській історіографії з'явилася нова тема дослідження партизанського руху – аморальність, надмірність у вживанні алкоголю, мабуть, звідси – і звіряча жорстокість до свого ж, радянського населення. К. Бондаренко акцентує увагу на жорстокості загону Басюка – Яворенко на Рівненщині. Звірства партизан Федорова – буденні явища – побиття до крові, зловживання алкоголем, насилля над жінками, підпалення живцем, відрізання живим людям органів тіла тощо (і все це автор відносить не до фашистів, а до сільського українського населення, яке потерпало не тільки від фашистів, а й від радянських партизанів) [28, с. 64]. У статті К. Бондаренко вказується на сувору дисципліну у загонах С. А. Ковпака, які охоплювали території Ровенської, Волинської, Житомирської, Київської, Сумської та Чернігівської областей. Автор статті констатує, що сумське партизанське з'єднання виросло із 57 бійців улітку 1941 р. до 1 688 у квітні 1944 р., вело боротьбу у тилу ворога на території України, Білорусії, Росії, Польщі. За роки Великої Вітчизняної війни С. А. Ковпак отримав дві зірки Героя Радянського Союзу, орденами та медалями, був нагороджений також нагородами інших держав – Бойовим Хрестом, орденом Білого Лева (Чехословаччина), Золотою Зіркою Гарібальді (Італія). Вірогідно, відчуття законності та правопорядку, притаманне особистості авторитетного партизанського командира, не покидало його і у страшні бойові будні, і саме тому й його загонах не було ні аморальності, ні

фашистської нелюдської жорстокості. Тому стає зрозумілим чому саме С. А. Ковпак після закінчення Великої Вітчизняної війни займав посаду генерального прокурора УРСР [28, с. 64]. Також автор характеризує особливості партизанського руху загонів Миколи Микитовича Попудренка, Олександра Миколайовича Сабурова, Степана Федоровича Маликова, Василя Андрійовича Бегми, Порфирія Хомича Куманека. Описані спільно проведені та успішно завершені українсько-молдавські операції весни-літа 1943 р., в результаті яких було виведено з ладу 26 великих залізничних вузлів (серед яких – Ніжин, Фастів, Шепетівка, Коростень, Рівно, Здолбунів, Ковель, Сарни, Білокорівичі, Жмеринка, Козятин, Тарнополь, Рожище, Буск, Гусятин, Залещики, Унгени, Новоукраїнка, Слободка та ін.), злетіло в повітря 97 залізничних та 22 шосейних мости [28, с. 64]. Передислокація великих партизанських загонів у західну та південно-західну частини України підтверджувалася успішно проведеними рейдами протягом зими 1942-1943 років загонами Ковпака, Сабурова, Наумова, Федорова, Шушпанова, Лукашова, які здійснили від 500 до 1 200 кілометрові переходи з боями по північній, середній і навіть південній частині України. Наприклад, загін Героя Радянського Союзу Наумова здійснив героїчний рейд по тодішній території окупованих Сумської, Полтавської, Кіровоградської, Одеської та Вінницької областей. Радянське військове керівництво намагалось «...враховуючи сприятливі умови для розгортання партизанської боротьби у районах Прикарпатської та Закарпатської

України, де переважало українське населення, необхідно спрямувати туди кілька загонів з українських об'єднань з метою організації місцевих партизанських формувань для сумісних бойових і диверсійних дій на залізничних комунікаціях та нафтопромислах осіб... Організовані загони передислокувати на територію Польщі в райони Холму, Замостя, Бихово, де була сприятлива база для широкого розгортання партизанського руху серед польського населення і українського, спрямованого проти німецьких загарбників» [28, с. 64].

Проблемні аспекти діяльності радянського партизанського руху на окупованій Україні мають місце у сучасній російській історіографії. У багатьох російських підручниках та навчальних посібниках про ці події написано досить побіжно і поверхнево, іноді стиль викладу мало відрізняється від того, що вчили в радянську епоху. Для сучасної пострадянської російської історіографії притаманне висвітлення реальних, до цього часу заборонених, неприкрашених життєвих реалій партизанських щоденних проблем. Останнім часом набули актуальності для російських науковців публікації щоденників, листів відомих партизанських лідерів, завдяки яким партизанський рух позбавився героїчно-міфічного забарвлення і набув реальних рис.

Потребують подальших досліджень не описані раніше партизанські проблеми (в тому числі психологічні), біографії видатних партизанських лідерів, масштаби ефективності та особливості партизанського руху у різних областях та ін.

Джерела та література

1. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О. Є. Лисенко // УІЖ. – 2011. – № 4. – С. 165-195.
2. Чайковський А. Невідома війна (партизанський рух в Україні 1941-1944 років мовою документів, очима істориків). – К., 1994. – 486 с.
3. Україна партизанська 1941-1945. Партизанські формування та органи керівництва ними. – К., 2001. – 356 с.
4. Гогун О. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников». Красные партизаны Украины. 1941-1944 / О. Гогун, А. Кентій. – К., 2009. – 586 с.
5. Білоцерківський В. Я. Історія України. Посібник для студентів вузів. – Х., 1999. – С. 450-455.
6. Кормич Л. І. Історія України від найдавніших часів і до 21 століття : Навч. посібник / Л. Кормич, В. Багацький. – Харків : Одиссей, 2001. – С. 407-411.
7. Бойко О. Д. Історія України : Навч. посібник. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С. 470-473.
8. Субтельний О. Україна: історія. – К. : Либідь, 1994. – С. 595-596.
9. Історія України від найдавніших часів до сьогодення : Зб. док. та матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. Т. Терес. – Київ – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. – С. 735-749.

10. История Отечества / Автор-сост. И. Н. Кузнецов. – 2-е изд. – М. : Изд-во деловой и учебной лит., 2004. – 544 с.
11. История России: В 2 т. Т. 2: С нач. 19 до нач. 21 в. / А. Н. Сахаров, Л. Е. Морозов, М. А. Рахматуллин. – М. : АСТ, 2003. – 862 с.
12. Кузнецов И. Н. Отечественная история : Учебник. – М. : Дашков и К, 2003. – 800 с.
13. Мунчаев Ш. М. История России / Ш. М. Мунчаев, В. М. Устинов. – М. : ИНФРА, 1997. – 592 с.
14. Мунчаев Ш. М. История Советского государства : учебник / Ш. М. Мунчаев, В. М. Устинов. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2002. – 704 с.
15. Орлов А. С. История России : Учебник / В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М. : Проспект, 1997. – 544 с.
16. Орлов А. С. История России : Учебник. – 2-е изд. / В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М. : Проспект, 2003. – 514 с.
17. Скворцова Е. М. История России : учебник для вузов / Е. М. Скворцова, А. И. Маркова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 845 с. – (серия «Cogito ergo sum»)
18. Хуторской В. Я. История России. От Рюрика до Ельцина. – М. : Новый век, 2000. – 560 с.
19. Цечоев В. К. Отечественная история : учеб. пособие / В. К. Цечоев, В. Е. Асташин. – М. : ИКЦ «МарТ», 2004. – 528 с. – (Серия «Учебный курс»)
20. Зуев М. Н. История России : учеб. для вузов. – М. : ПРИОР, 2003. – 688 с.
21. История России : учебник / А. А. Чернобаев, И. Е. Горелов, М. Н. Зуев и др. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Высшая школа, 2004. – 614 с.
22. Отечественная история : учебное пособие / под ред. Р. Д. Дегтяревой, С. Н. Полторака. – М. : Гардарики, 2004. – 397 с.
23. Брошеван В. М. Уходили в лес партизаны / В. М. Брошеван // Военно-исторический архив. – 2012. – № 3(147). – С. 168-180.
24. Веденеев Д. Командир победителей / Д. Веденеев // Секретные материалы. Криминальный отдел. – 2011. – № 11(64). – С. 47-55.
25. Один подножный корм // Родина. – 2005. – № 4. – С. 19-23.
26. Жирнов Е. Письма партизан / Е. Жирнов // Коммерсант. Власть. – 2011. – № 43. – С. 56-59.
27. Гинда В. В тылу своих / В. Гинда // Корреспондент. – 2011. – № 11. – С. 62-66.
28. Бондаренко К. Партизанская сага / К. Бондаренко // Профиль. – 2008. – № 12. – С. 64-69.

Рецензенты: Багмет М. О., д.і.н., проф.
Котляр Ю. В., д.і.н., проф.